

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ ТА ЇЇ ВИДОВА КЛАСИФІКАЦІЯ

In the article problem of working out the mechanism of managing the effectiveness of the concrete system is considered. The analysis of existed points of view as for the determining the effectiveness of the system activity and its types is given.

На сучасному етапі розвитку економіки України для управління різноманітними соціально-економічними системами актуальним уже певний час залишається питання пошуку шляхів підвищення ефективності як діяльності систем у цілому, так і окремих їх процесів та складових. Не можна стверджувати, що така проблема виникла в процесі формування ринкової економіки країни. Вона існувала ще з давніх часів і розглядалася в працях таких відомих науковців, як Г. Емерсон, В. Петті, Ф. Кене, Д. Рікардо та інших. У період радянської влади підвищення ефективності суспільного виробництва було найважливішою складовою всієї економічної стратегії. Отже, проблема ефективності за сучасних умов, виходячи з того, що вона виникла на новому підґрунті, має потребу і в пошуку нових шляхів її вирішення.

Як вважають сучасні науковці та практики з питань управління, забезпечення ефективної діяльності будь-якої соціально-економічної системи, а також її складових можливе за умови наявності оптимального й унікального для кожної окремої системи механізму управління ефективністю її діяльності. Однак вирішення цього завдання потребує не перебудови або пристосування існуючого до сучасних умов, а побудови нового, що враховує і нову законодавчу базу, і форми господарювання, і методи управління, а також багато інших чинників.

Як зазначав автор раніше у своїх дослідженнях [1], у процесі вивчення питання розробки організаційно-економічного механізму управління ефективністю підприємства доцільно звернутися до еволюційних аспектів поняття "ефективність", провести філософсько-методологічний аналіз його сутності та цілей, так як розуміння основ проблеми сприяє її успішному вирішенню. Також разом з цим виникає необхідність і аналізу існуючих підходів до визначення ефективності діяльності системи, а також її видів.

В економічній літературі ефективність певної системи пропонується вивчати за трьома підходами – цільовим, системним і вибіркоким.

Як свідчить теорія та практика управління, **цільовий підхід** базується на логіці цілей і засобів, запропонованих англійським економістом Л. Робіном. Даний підхід визначає ефективність системи як її здатність досягати визначених цілей за допомогою раціональних дій її складових. Раціоналізм полягає у виборі такого варіанта використання ресурсів системи, який би дав змогу досягти встановлених цілей з найменшими витратами. Однак цілі системи не завжди є чітко окресленими, що ускладнює процес визначення та виміру ефективності.

Також, як правило, як цілі система встановлює певні економічні показники, досягнення яких і намагається забезпечити в процесі діяльності. Проте вони можуть бути отримані різноманітними способами, при докладанні різних зусиль, на що впливає багато чинників. Серед них закони, нормативні акти, укази, які регламентують діяльність, традиції, менталітет тощо. Так, залежно від умов та вимог зовнішнього середови-

ща, внутрішніх можливостей системи, а також інтересів її персоналу відбувається різне за часом, складністю і витратами досягнення бажаних результатів діяльності системи. Врахування даної залежності є необхідним для встановлення "реальних" цілей, які можна досягнути в існуючих умовах функціонування системи. Як наслідок – можливість системи впливати на обставини, а не пристосовуватися до них, що і забезпечує її ефективну діяльність.

Згідно з цільовим підходом, як уже зазначалося, ефективність системи визначається її здатністю досягати певних цілей за допомогою раціональних дій її складових. Однак досить часто інтереси окремих груп чи підрозділів системи не співпадають з інтересами інших, що негативно впливає на формулювання загальних цілей і відповідно позначається на ефективності всієї системи. Тому цільовий підхід є доцільним з точки зору задоволення інтересів кожної з зацікавлених груп чи підрозділів, а не всієї системи. Також мотивація досягнення цілей переважає раціоналізм у виборі засобів для цього, що призводить до надмірного витрачання ресурсів системи.

Грунтовне дослідження функціонування соціально-економічних систем дозволяє стверджувати, що при **системному підході** діяльність певної системи вважається ефективною за умови здатності останньої до адаптації.

За цього підходу управління певною системою стає пасивним. Така ситуація спричинена концентрацією уваги системи на її виживанні завдяки пристосуванню до зовнішнього середовища. Для кращого протистояння непередбаченим змінам зовнішнього середовища ефективна система має у своєму розпорядженні певний обсяг невикористаних ресурсів, що передбачено вже самою можливістю пристосовуватися до змін. А наявність же невикористаних ресурсів, у свою чергу, суперечить критерію мінімізації витрат.

Ще одним недоліком системного підходу є те, що процес оцінювання ефективності й зростання витрат, пов'язаних з нею, може ускладнитися за неможливості кількісно визначити внутрішні характеристики системи.

Як стало зрозумілим, у даному підході акцентується увага на внутрішніх характеристиках системи, що робить його більш придатним для оцінки діяльності бюджетних організацій.

Відповідно до **вибіркового підходу** (з точки зору задоволення інтересів стратегічних складових) ефективність системи не може бути оцінена на основі заздалегідь встановлених критеріїв чи одних лише системних характеристик. Цей підхід наголошує на забезпеченні мінімального рівня задоволення всіх складових системи, мотиви діяльності і цілі яких відрізняються. За умови недотримання цього рівня система є неефективною. Важливим і одночасно складним у процесі використання вибіркового підходу є ідентифікація стратегічних складових, а також визначення ступеня їх впливу на діяльність системи в цілому. Небажаною є також і зміна умов господарювання системи, що відбувається під впливом зміни значної кількості як зовнішніх, так і внутрішніх чинників. Це порушує рівновагу й зміцнення економічного балансу на користь інших зацікавлених груп.

Розглянуті підходи до вивчення та оцінки ефективності певної системи мають свої переваги і недоліки. Лише за умови прорахованого й зваженого комбінування цих підходів, що дозволить подолати одного компенсувати перевагами іншого, можна досягти позитивних результатів.

Для досягнення останніх у процесі визначення ефективності необхідно також використовувати і види ефективності. У літературі поширеною є класифікація, згідно з якою ефективність виступає в трьох видах – економічна, соціальна, соціально-економічна (рис. 1).

Рис. 1. Видова класифікація ефективності

Як показав проведений аналіз, точка зору щодо визначення змісту зазначених видів ефективності у численній кількості науковців, а саме: Р. А. Білоусова, В. Т. Жигалова, А. С. Курочкина, В. П. Радукіна, Л. М. Шимановської та інших [2 – 5] — є єдиною.

На їх думку, **економічна ефективність** відображається через різні вартісні показники, що характеризують проміжні та кінцеві результати діяльності. Даний вид ефективності не відображає всієї специфіки відносин, що притаманні певній діяльності. Її критерій — мінімізація витрат або максимізація результатів.

Соціальна ефективність проявляється як результат впливу заходів економічного характеру на формування способу життя людини. Її критерій — задоволення потреб соціального характеру відповідно до ресурсів, що спрямовані на досягнення цих цілей.

Економічна та соціальна ефективність тісно пов'язані між собою. Підвищення економічної ефективності вже само по собі веде до зростання соціальної ефективності. Основним чинником, що впливає на підвищення економічної ефективності, є технічний прогрес. Він у кінцевому результаті завжди пов'язаний із збільшенням кваліфікаційної структури зайнятих і змістовності праці та зменшенням відмінностей у ній, а звідси і із зростанням потреб працівників, які неодмінно підлягають задоволенню. Тому навіть при чисто економічному підході до ефективності її збільшення так чи інакше буде сприяти соціальному вирівнюванню і більш гармонійному розвитку працівника як особистості. Збільшення соціальної ефективності також є неможливим без підвищення економічної ефективності. Разом з розвитком суспільства зростають потреби людей, змінюється їх структура і відповідно структура діяльності різних систем. Останнє стає можливим лише на основі технічного прогресу, а значить на основі створення умов для підвищення економічної ефективності.

Наявність прямих і зворотних зв'язків між економічною та соціальною ефективністю призводить до того, що неминуче складається певна відповідність між темпами їх зростання, відбувається їх оптимізація. На основі зазначених зв'язків виник такий вид ефективності, як соціально-економічний.

Соціально-економічна ефективність є похідною від двох вищезазначених видів ефективності і поєднує їх властивості. Її критерій — максимізація результатів у розрахунку на сукупні ресурси, що забезпечують найбільш повне задоволення потреб працюючих.

Існують й інші погляди на класифікацію видів ефективності. Шумпетер виділяв **статичну і динамічну ефективність** організації [6]. Його концепція статичної ефективності співзвучна тому, що багато хто називає адміністративною економікою. Ідеться про мистецтво пристосовуватися до економічної ситуації, що склалася, і вміти управляти тими підрозділами певної системи, які не розраховані на подальше зростання. Під динамічною ефективністю Шумпетер розумів будь-яку тенденцію до розвитку. Правда, події 20-х і 30-х років XX ст. дещо збентежили Шумпетера, оскільки статична ефективність представлялася тоді значно надійнішим орієнтиром. Здавалося, що ефективне адміністрування компаній може привести до успіху, проте врешті-решт воно перестало відповідати вимогам дійсності.

Б. А. Бінкін та В. І. Черняк у роботі "Ефективність управління: наука і практика" класифікували ефективність як **функціональну** та **економічну** [7]. Перша ними розглядалася як відношення результату до цілей, а друга — як відношення затрат до результату.

Розглядаючи методологічні питання ефективності управління, І. А. Маркіна виділила три основних види ефективності [8]: **потрібнісну** (відношення цілей до потреб, ідеалів, норм); **результативну** (відношення досягнутого результату до намічених цілей);

затратну (відношення затрат до досягнутих результатів).

На її думку, ці види ефективності утворюють такий ланцюжок: потрібнісна ефективність визначає зміст результативної, а та — затратної (рис. 2).

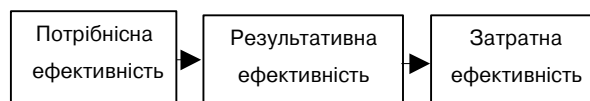

Рис. 2. Взаємозв'язок видів ефективності [8]

Відомий український економіст С. Ф. Покропивний запропонував систематизувати види ефективності на підставі одержуваних ефектів діяльності (табл. 1) [9].

Таблиця 1

Видова класифікація ефективності діяльності за окремими ознаками [9]

Класифікаційна ознака	Ефективність
Одержаний результат (наслідки)	Економічна
	Соціальна
Місце одержання ефекту	Локальна (комерційна)
	Народного господарська
Метод розрахунку	Абсолютна
	Порівняльна
Ступінь збільшення ефекту	Первинна
	Мультиплікаційна
	Синергічна
Структура організації діяльності	Робочого місця
	Підрозділу
	Системи в цілому
Тип економічного зростання діяльності	Екстенсивного розвитку
	Інтенсивного розвитку
Напрямок інноваційно-інвестиційної діяльності	Науки, техніки і технології
	Організаційно-управлінських інновацій
	Інвестиційних проектів і програм
Характер витрат	Поточних витрат
	Одноразових витрат
Об'єкт оцінки	Повна (інтегральна)
	Часткова (окрема)
	Чинникова (багаточинникова)

Доцільним є навести сутнісно-змістову характеристику окремих видів ефективності, запропонованих С. Ф. Покропивним. На думку автора, зміст економічної та соціальної ефективності збігається з тим, що вкладають у них й інші фахівці. Також він відмітив, що соціальні наслідки можуть бути не лише позитивними, а й негативними — безробіття, посилення інфляції, погіршення екологічних показників.

Локальна (комерційна) ефективність визначається ним як конкретний результат діяльності, наслідком якої є певний зиск (дохід, прибуток).

Народного господарська ефективність розглядається як сукупний ефект у сферах виробництва та споживання відповідних виробів або послуг.

Абсолютна ефективність С. Ф. Покропивним окреслюється як характеристика загальної або питомої ефективності діяльності за певний проміжок часу.

Порівняльна ефективність відображає наслідки порівняння можливих варіантів господарювання і вибору кращого з них. Рівень порівняльної ефективності відбиває економічні та соціальні переваги вибраного варіанта здійснення господарських рішень (напрямок діяльності) проти інших можливих варіантів.

Абсолютна і порівняльна ефективність доповнюють одна одну. Визначення економічно найбільш вигідного варіанта господарювання завжди базується на зіставленні показників абсолютної ефективності, а її аналітична оцінка здійснюється порівнянням запланованих, нормативних і фактично досягнутих показників, їхньої динаміки за певний період.

Первинна ефективність визначається як початковий одноразовий ефект, отриманий внаслідок здійснення певної діяльності, запровадження прибуткових технічних, організаційних або економічних заходів.

Первинна ефективність майже завжди примножується завдяки багатоспрямованому та багаторазовому використанню названих заходів не лише в даній сфері діяльності, а й в інших. Тоді можна казати про так звану **мультиплікаційну** ефективність.

Зміст **синергічної** ефективності у С. Ф. Покропивного полягає в комбінованому впливі сукупності тих чи інших інновацій на фінансово-економічний стан суб'єкта господарювання, коли загальний ефект перевищує суто арифметичну суму впливу на діяльність кожної інновації зокрема, тобто коли кожна інновація посилює вплив усіх інших.

Кожна з перерахованих видових класифікацій ефективності має право на існування. Якщо провести їх детальний аналіз, то стане цілком зрозумілим, що кожен з видів носить або економічний, або соціальний характер. Виходячи з цього, можна стверджувати, що широко розповсюджена класифікація ефективності на економічну, соціальну та соціально-економічну є основою всіх інших поділів і тому є загальною.

Класифікація С. Ф. Покропивного систематизована з урахуванням значної кількості ознак та відбиває різні аспекти діяльності. Вона є більш повною серед уже існуючих і, не дивлячись на те, що автор розробляв її для виробництва, її застосування можливе і в інших сферах. Однак ця класифікація недостатньо змістовна, тому виникає необхідність в її корегуванні, доповненні новими видами, які наведено автором у табл. 2.

Таблиця 2

Видова класифікація ефективності діяльності

Класифікаційна ознака	Ефективність	Характеристика
Середовище діяльності системи	внутрішньо-системна;	характеризує використання внутрішніх ресурсів системи;
	зовнішньо-системна	характеризує використання зовнішніх можливостей системи
Вид ресурсів	трудова;	показує ступінь використання трудових ресурсів у процесі досягнення мети;
	матеріальна;	показує ступінь використання матеріальних ресурсів у процесі досягнення мети;
	фінансова;	показує ступінь використання фінансових ресурсів у процесі досягнення мети;
	інформаційна	показує ступінь використання інформаційних ресурсів у процесі досягнення мети
Якість результату діяльності або відповідність результату діяльності наміченим цілям	ціннісна;	дозволяє з'ясувати, наскільки результат відповідає важливості, значенню меті;
	цільова;	характеризує ступінь досягнення мети;
	потрібнісна	показує, в якій мірі отриманий результат задовольняє потребу в меті

Запропоновані нові види виступають у ролі допоміжних у процесі визначення, аналізу й оцінки ефективності та глибо-

ше розкривають як кількісні, так і якісні характеристики сутності поняття "ефективність".

Проведений аналіз підходів до визначення ефективності діяльності системи, а також систематизація її видів значно доповнили вже проведений автором аналіз еволюційних, теоретичних, філософсько-методологічних аспектів ефективності. Виходячи з того, що розуміння основ проблеми сприяє її успішному вирішенню, результати проведеного аналізу є необхідним підґрунтям для подальшого дослідження теоретичних аспектів управління ефективністю, а також практичних розробок його механізму.

Література: 1. Червяченко А. В. Еволюція поняття "ефективність" // Регіональні перспективи. — 2004. — №3 – 5. — С. 102 – 104. 2. Управление экономикой: основные понятия и категории / Под ред. Р. А. Белоусова. — М.: Экономика, 1986. — 304 с. 3. Жигалов В. Т. Эффективность торговли: сущность, измерение, оценка. — К.: Вища школа, 1986. — 32 с. 4. Жигалов В. Т. Основы менеджменту і управлінської діяльності: Підручник / В. Т. Жигалов, Л. М. Шимановська. — К.: Вища школа, 1994. — 224 с. 5. Основы управления: Учебник для вузов / Под ред. В. П. Радукіна. — М.: Высшая школа, 1986. — 272 с. 6. Карлоф Б. Деловая стратегия: Пер. с англ. / Науч. ред. и авт. послесл. В. А. Приписнов. — М.: Экономика, 1991. — 240 с. 7. Бинкин Б. А. Эффективность управления: наука и практика / Б. А. Бинкин, В. И. Черняк. — М.: Наука, 1982. 8. Маркіна І. А. Методологічні питання ефективності управління // Фінанси України. — 2000. — №6. — С. 24 – 32. 9. Економіка підприємства: Підручник / За заг. ред. С. Ф. Покропивного. — 2-ге вид. перероб. та доп. — К.: КНЕУ, 2001. — 528 с. 10. Курочкин А. С. Организация управления предприятием. — М.: Экономика, 1996. — 132 с.

Стаття надійшла до редакції
17.02.2006 р.

УДК 332.1

Матюшенко І. Ю.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ОСВІТИ В УКРАЇНІ В УМОВАХ СТВОРЕННЯ СУСПІЛЬСТВА, ПОБУ- ДОВАНОГО НА ЗНАННЯХ

In the article the problem of searching the ways of knowledge and education infrastructure development as the components of country intellectual capital under conditions of global tendency of high development countries transition to the society, built on the knowledge is considered. The recommendations for reforming the educational management system of Ukraine are given.

Для сучасної України вкрай актуальною стає проблема пошуку шляхів розвитку інфраструктури знань і освіти як складових інтелектуального капіталу країни в умовах глобальної тенденції переходу розвинених країн від комунікаційного та інформаційного суспільства до суспільства, побудованого на знаннях.

Вказана тема досліджувалась протягом 2003 – 2005 років у публікаціях С. Ніколаєнка, М. Згуровського, В. Пономаренка, В. Бакірова, Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО, І. ПІДДУБНОГО, Г. ЗАДОРОЖНОГО,